

L'INICI DE LA FI DE L'OBSCURITAT? L'IMPACTE
HISTORIOGRÀFIC DE *FELIP II I CATALUNYA* (1956)
DE JOAN REGLÀ

Jan Brugueras i Torrella

Resum: Aquest treball pretén analitzar l'aportació de Joan Reglà a la historiografia catalana del segle XVI a través del seu llibre *Felip II i Catalunya* (1956). Per poder valorar-la, s'hi estudien els antecedents historiogràfics, en particular les influències de Vicens i Vives i Braudel, la gènesi de l'obra, emmarcant-la en la trajectòria vital i intel·lectual de Reglà, i la importància de la tesi del viratge filipí de 1568. En darrer terme s'analitza l'impacte historiogràfic de l'obra, des de les ressenyes i comentaris que suscità després de la seva publicació, fins a una breu aproximació als estudis de deixebles seus (Belenguier, García Cárcel) que partiren del viratge filipí com a hipòtesi de treball. En conclusió es remarca el paper de Reglà com a historiador fonamental perquè la historiografia catalana sobre el segle XVI pogués fer un salt endavant i obrir noves perspectives de treball.

Paraules clau: Historiografia, viratge filipí, Felip II, Catalunya, Joan Reglà.

Summary: This thesis aims to analyse the contribution of Joan Reglà to the sixteenth century's catalan historiography through his book *Felip II and Catalunya* (1956). To evaluate his contribution, we study the historical antecedents, particularly the influence of Vicens Vives and Braudel, the works genesis, framing it in Reglà's intellectual life, and the importance of the 1568 philipino shift thesis. Finally it is analyzed the historical books impact, from the opinions and commentaries aroused after its publication, to a brief studies from his disciples (Belenguier, García Cárcel) that took the philipino shift as a work's hypothesis. As a conclusion, Reglà's role is highlighted as a fundamental historian, jumping forward in the sixteenth century's catalan historiography.

Key words: Historiography, philipino shift, Philip II, Catalonia, Joan Reglà.

QUAN a finals dels anys setanta del segle passat Joaquim Nadal escrigué una síntesi de divulgació dels segles XVI i XVII catalans, la titulà *Dos segles d'obscuritat*, ja que tenia l'objectiu de palesar els pocs treballs que en aquell moment existien en l'estudi d'aquesta època considerada de decadència i, alhora, de fomentar-ne la producció. Tanmateix, tot i remarcar un buit historiogràfic, Nadal no oblidava autors que havien fet aportacions capitals pel desenvolupament de la historiografia del període i que havien començat a il·luminar-lo, com Pierre Vilar o Joan Reglà, al qual ja havia dedicat una sèrie d'articles amb motiu de la seva mort uns anys abans, on destacava que es

tractava del principal especialista dels segles XVI i XVII catalans, especialment del regnat de Felip II i de temes com el bandolerisme o els moriscos.¹

Altres historiadors també han destacat el paper primordial de Joan Reglà i Campistol (Bàscara, Alt Emporda, 1917–Sant Cugat del Vallès, 1973) en el desenvolupament de la historiografia valenciana i catalana de l'època dels Àustria i, per tant, en l'inici de la fi de l'obscuritat que cobria bona part d'aquest període.

Des d'una òptica valenciana, Ricardo García Cárcel, Joan Fuster o Emilia Salvador, han destacat el doble paper desenvolupat per Reglà a la ciutat del Túria: el d'historiador i investigador i, especialment, el de docent, com a mestre i creador d'una escola historiogràfica modernista valenciana. La consolidació de la revista *Estudis*, fundada per Reglà el 1972, és una bona mostra d'aquesta dinamització i renovació historiogràfica.²

En canvi, la visió catalana sobre Reglà, condicionada per la seva mort prematura el 1973, poc després d'arribar a la Universitat Autònoma de Barcelona, no ha estat tan analitzada per la historiografia posterior. En la línia de la cita de Nadal, anava més encaminada al reconeixement de la seva obra historiogràfica: des dels seus inicis de medievalista del Pirineu, fins als diferents treballs d'investigació i de síntesi sobre època moderna.³

Ambdues visions convergeixen en remarcar la importància de Reglà en la dinamització i, àdhuc, naixement dels moderns estudis modernistes a Catalunya i València. Un plantejament que ha estat recolzat pels treballs més recents a l'entorn de Reglà elaborats per Ernest Belenguer⁴ i Pere Molas.⁵

¹ J. Nadal, *Dos segles d'obscuritat (xvi i xvii)*, Barcelona, Dopesa, 1979. I pel que fa als articles dedicats a Reglà: "In memoriam. Joan Reglà Campistol", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 21, Girona, 1972 [1974], pp. 370-382; "Joan Reglà: Un ampurdanés por los caminos de la historia", *Destino*, 1894, Barcelona, 19/1/1974, pp. 30-31; "L'obra de Joan Reglà", *Presència*, 323, Girona, 15/6/1974, p. 17.

² R. García Cárcel, "La trajectòria de 'Don Juan'", *Presència*, 323, Girona, 15/6/1974, pp. 18-19. Reproduït parcialment amb el títol "Reglà, historiador i mestre", *Revista de Girona*, 164, Girona, 1994, pp. 77-79; i del mateix autor, "Joan Reglà o la honestidad histórica", *La Vanguardia*, Barcelona, 28/12/1983, p. 27. J. Fuster, "Prólogo". Dins, J. Reglà, *Estudios sobre los moriscos*, Barcelona, Ariel, 1974, pp. 7-16 [3^a ed.]. E. Salvador, "Juan Reglá, la Universidad de Valencia y la Historia Moderna", *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 73, Madrid, 1998, pp. 243-258.

³ A tall d'exemple vegeu la major part dels articles sobre Reglà que es publicaren a *Destino*, 1894, Barcelona, 19/1/1974; *Presència*, 323, Girona, 15/6/1974; *Revista de Girona*, 164, Girona, 1994. També la primera síntesi biogràfica de Reglà: A. Riera, *Joan Reglà i Campistol, 1917-1973. Professor i historiador*, Bàscara, Comissió d'Homenatge a Joan Reglà, 1984.

⁴ Ernest Belenguer i Cebrià és qui més ha treballat al voltant de Joan Reglà i la seva obra, parts de la qual ha matisat. No tenim l'objectiu d'enumerar aquí tots els seus treballs, tan sols citarem per la síntesi que ofereix del personatge, "La bonhomia històrica de Joan Reglà", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, Barcelona, 2011, pp. 299-324.

⁵ P. Molas, "Joan Reglà, historiador y maestro". Dins, J. Reglà, *Bandoleros, piratas y higonotes en la Cataluña del siglo XVI*, Pamplona, Urgoiti Editores, 2012, pp. VII-LXIV.

En aquest sentit, pel que fa a Catalunya, el treball de Reglà més paradigmàtic i considerat clau en el desenvolupament de la historiografia modernista catalana fou el llibre *Felip II i Catalunya* (1956) –“un oasi en un segle XVI català totalment desert” segons Belenguer–,⁶ en el qual Reglà exposava una de les principals teories de la seva obra: el viratge filipí a l'entorn de 1568.

Aquest article té l'objectiu d'analitzar l'aportació real de Joan Reglà a la historiografia catalana sobre el segle XVI i, especialment, al coneixement del regnat de Felip II, mitjançant el seu llibre *Felip II i Catalunya*. I això només es pot fer estudiant els antecedents historiogràfics amb els quals es topà l'historiador de Bàscara a l'hora d'iniciar les seves investigacions. Alhora, aquest estudi també pretén contextualitzar aquest llibre de Reglà en el si de la seva trajectòria intel·lectual com a historiador. I en darrer terme, també té la intenció de valorar l'impacte i la influència que causà *Felip II i Catalunya* a partir de la seva publicació el 1956. D'aquesta manera, el conjunt d'aquest treball pretén contestar el següent interrogant: es pot dir que Joan Reglà fou l'historiador clau en iniciar la fi de l'obscuritat en la historiografia catalana sobre el segle XVI?

1. ANTECEDENTS HISTORIOGRÀFICS I INFLUÈNCIES IMMEDIATES

A grans trets, la historiografia catalana entre 1860 i els anys quaranta del segle XX donava una imatge negativa del regnat de Felip II. Autors com Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull o Rovira i Virgili presentaven un monarca que hauria intensificat un procés –encara “pacífic”– d'assimilació i d'imposició d'un model absolutista castellà, iniciat com a molt tard durant el regnat dels Reis Catòlics. Tan sols Aulèstia i Pijoan diferia considerablement d'aquestes apreciacions, i apuntava que la dinàmica imperialista castellana s'hauria donat a banda de la iniciativa dels monarques, i que tant Carles I com Felip II l'havien atenuat.⁷ D'altra banda, Carrera i Pujal defensà un trencament entre la política d'“entesa” entre els catalans i Carles I, i la d'“inhibició” de Felip II.⁸ A nivell metodològic, aquests autors repetien els mateixos fets i dades, com per exemple les notícies de l'estol berberisc d'Alger i Tlemcèn, que provenien de la utilització de les mateixes fonts, especialment dels *Anales de Cataluña* de Feliu de la Peña (1709).

⁶ E. Belenguer, “La bonhomia...”, *op. cit.*, p. 310.

⁷ A. Aulèstia, *Historia de Catalunya*, vol. II, Barcelona, La Renaixença, 1889, p. 299.

⁸ J. Carrera, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, vol. I, Barcelona, Bosch, 1946, pp. 25-26. Sobre la noció historiogràfica de la bona relació dels catalans amb Carles I: À. Casals, “La predilecció de Carles V pels catalans: aportacions a un tòpic recurrent”, *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-I, Barcelona, 1993, pp. 67-73; i “Carles I i la historiografia catalana. Una relació incompleta”, *Afers*, 60, Catarroja, 2008, pp. 359-375.

En aquest sentit, la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila ja va marcar una primera diferència amb els autors anteriors, tant per les dades, el coneixement bibliogràfic i l'erudició que presentà com, sobretot, per l'ús que en féu en la construcció d'una síntesi del període en concret, i de la història de Catalunya en general. En un tema com el bandolerisme, per exemple, es veu clarament l'avenç que suposà la interpretació de Soldevila respecte als seus predecessors.⁹

Abans de la Guerra Civil, Jaume Vicens i Vives ja havia impugnat la visió nacionalista predominant de la història de Catalunya, especialment pel que feia a la visió negativa que aquesta havia donat de Ferran II. Només cal veure les seves polèmiques amb Rovira i Virgili i Ferran Soldevila el 1935.¹⁰ En la seva tesi doctoral *Ferran II i la ciutat de Barcelona* (1937), tal com havia fet anys abans Elies Serra i Ràfols a *Fernando el Católico y los payeses de remensa* (1925), Vicens donava una visió clarament positiva del Rei Catòlic respecte Catalunya i, si bé acceptava les seves tendències "autoritàries", considerava que havia "vigoritzat" la Generalitat de Catalunya i el Consell de Cent.¹¹ En les obres posteriors a la Guerra Civil sobre Ferran II i els Trastàmara –*Política del Rey Católico en Cataluña* (1940) i *Historia de los remensas (en el siglo xv)* (1945)–, Vicens seguí donant-hi una visió similar.

El 1948, després d'aconseguir el trasllat a Barcelona de la càtedra que havia aconseguit un any abans a Saragossa, l'historiador gironí publicava un estat de la qüestió i un programa de treball al voltant de la historiografia catalana d'època moderna a la revista aragonesa *Pirineos*. En ell, denunciava l'estat deplorable de la historiografia modernista catalana –que per Vicens s'iniciava a partir de Casp–, conseqüència tant de "l'apassionament" dels autors catalans des del segle XIX i la seva falta de "tècnica", com de l'insuficient suport institucional. En aquest sentit, Vicens feia la següent crítica a la historiografia catalana anterior: "*Lo que de verdad hay en el fondo de la cuestión es el olvido de los archivos, o lo que es aún peor, la precipitación en la redacción de las obras, compuestas a base de algunos documentos aislados, ignorando los precedentes historiográficos y haciendo caso omiso de las circunstancias históricas generales. Para acabar de agravar el mal, los autores de obras de síntesis aceptaron como materia de fe los resultados de esta defectuosa labor, y así, sobre tan frágiles cimientos, se levantaron*

⁹ E. Pujol, *Ferran Soldevila. Els fonaments de la historiografia catalana contemporània*, Catarroja-Barcelona, Ed. Afers, 1995, pp. 107-120.

¹⁰ J. M. Muñoz, *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997, pp. 54-68; C. Gatell i G. Soler, *Amb el corrent de proa. Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*, Barcelona, Quaderns Crema, 2012, pp. 48-56; J. Sobrequès, *Antoni Rovira i Virgili. Història i pensament polític*, Barcelona, Curial, 2002, pp. 57-74; E. Pujol, *Ferran Soldevila...*, *op. cit.*, pp. 122-124.

¹¹ J. M. Muñoz, *Jaume Vicens...*, *op. cit.*, pp. 69-77.

edificios cuya firmeza no resiste a un riguroso examen crítico". I així, mentre que considerava que la historiografia d'època medieval estava ben desenvolupada, si "*franqueamos el Compromiso de Caspe, entonces la penumbra se convierte en tinieblas y la confusión en desorden*".¹²

Davant aquesta anàlisi prèvia de la situació de la historiografia modernista catalana, Vicens propugnava que el desenvolupament d'aquesta s'havia de donar amb la universitat com a peça central, comptant alhora amb el suport de l'Instituto Jerónimo Zurita del CSIC. Per tant, els alumnes universitaris s'havien de formar ja en la recerca en els arxius, principalment en el de la Corona d'Aragó. I així mateix, també defensava la necessitat d'elaborar una sèrie d'obres en grup que facilitessin la investigació: una bibliografia crítica de la historiografia de la Corona d'Aragó, un atlas de la geografia històrica pirinenca (com a precedent d'un atlas històric d'Espanya), i l'elaboració d'un gran nombre d'estudis aprofitant la propera commemoració del V Centenari del naixement dels Reis Catòlics.

Però la proposta fonamental de Vicens, que entronca amb totes les anteriors, era la futura creació de diversos grups de treball que encaressin conjuntament la investigació dels diferents períodes de l'Edat Moderna catalana, dels segles XV al XIX. Mentre que el primer, el XV, es trobava parcialment estudiat i per Vicens era factible extreure'n bons resultats a curt-mitjà termini, pel que es referia als segles XVI i XVII l'historiador gironí apuntava el següent: "*Respecto a estas dos centurias, la tarea es muy árida y desagradable. Centenares y centenares de registros se guardan en la sección de Lugartenencia del Archivo de la Corona de Aragón, vírgenes de toda curiosidad, sin hablar de los protocolos del Archivo Notarial, preciosísima fuente de información. Se trata de un campo tan inexplorado, salvo en lo referente a los episodios críticos de la época –guerras de Secesión y Sucesión–, que, con franqueza, sólo creemos que sería posible, de momento, practicar algunos sondeos y establecer los primeros jalones de una futura investigación sistemática. No estimo aconsejable, pues, en este caso particular, el establecimiento de un equipo de trabajo, sino aprovechar alguna vocación heroica que arremetiera contra aquella muralla de millones de documentos. Conviene, empero, apuntar, que sin estas experiencias previas jamás sería factible abordar, con conocimiento de causa, la vida y la política catalanas durante los Austrias españoles*" (pp. 105-106). I per desenvolupar el paper d'aquesta figura "heroica" Vicens acabaria trobant a Reglà.

Però abans de centrar-nos en la trajectòria i l'obra del mateix Reglà, és indispensable fer també una breu aproximació a l'obra de Fernand Braudel. Malgrat quedar fora, per raons òbvies, de la historiografia catalana, la seva obra sobre Felip II tingué un enorme impacte, i exercí una gran influència

¹² J. Vicens, "Notas sobre el desarrollo de la historiografía de la Edad Moderna en Barcelona", *Pirineos*, IV, Saragossa, 1948, pp. 91-108.

en Joan Reglà, fins al punt que Xavier Torres arriba a escriure que l'obra d'aquest darrer tenia un "tic braudelià".¹³

En consonància amb el conreu de la història econòmica i social de l'Escola dels Annales, Braudel, dos anys abans de la publicació de la seva obra paradigmàtica *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, publicà dos articles el 1947 centrats en desglossar dos fenòmens socials durant la segona meitat del segle XVI: el bandolerisme i els moriscos.

Al primer, "Misère et banditisme", descartava la tesi del bandolerisme com a lluita de classes, a favor de la tesi del bandolerisme resultat de la misèria: "*Je ne crois pas que l'on puisse [...] parler de lutte des classes – non, sans doute. Ni de lutte pour les États [...]. Luttés bien plutôt issues de la misère*".¹⁴ Com explica Xavier Torres, dins el concepte de misèria, Braudel hi encabia diferents tensions socials sobreposades. En primer lloc la superpoblació a la muntanya mediterrània, pobra en recursos, incapaç d'absorbir els seus excedents de població, que eren abocats a la plana en forma de ràtzies. En segon lloc, les rebel·lions de misèria a les zones urbanes: es tractava d'un bandolerisme de subsistència contra la "proletarització" de les masses. Aquest se sumava a la reacció contra l'opressió dels rics i poderosos, que era alhora un rebuig de l'Estat. Però alguns senyors també rebutjaven l'Estat. Era noblesa arruïnada o empobrida que no volia perdre els seus privilegis i prerrogatives, i per tant exercia la violència, que considerava que era un dret provinent d'època medieval. I per últim, Braudel també apuntava que el bandolerisme lligava amb pràctiques socials arrelades (ràtzia, venjança de sang) en societats de zones muntanyoses on no hi havia hagut una feudalització suficient.¹⁵

El segon article publicat per Braudel el 1947 feia referència a la qüestió dels moriscos. Per Braudel no es tractava d'un conflicte únicament religiós, sinó entre dues civilitzacions, en què la poderosa (cristians vells) intentava sotmetre i assimilar la feble (cristians nous). El major o menor èxit d'aquest procés venia donat pel moment i el tipus de conquesta de cada zona en què havien quedat bosses de població morisca. En aquest sentit, la conquesta tardana de Granada suposava que encara existís una gran jerarquització entre els moriscos granadins que acabà possibilitant la rebel·lió de les Alpujarras el 1568. Però en definitiva, l'expulsió s'havia aca-

¹³ X. Torres, "Reglà, l'historiador que volia comprendre el món", *Revista de Girona*, 164, Girona, 1994, pp. 74-76.

¹⁴ F. Braudel, "Misère et banditisme", *Annales*, 2-II, París, 1947, pp. 129-142.

¹⁵ X. Torres, "El bandolerismo mediterráneo: una visión comparativa (siglos XVI-XVII)". Dins, E. Belenguer (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo*, vol. II, Madrid, Sociedad Estatal para la Commemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, pp. 397-423.

bat produït perquè finalment el poble morisc havia resultat del tot inassimilable: “*Il s’était refusé à la civilisation occidentale; et c’est l’essentiel du débat*”.¹⁶

2. FELIP II I CATALUNYA EN LA TRAJECTÒRIA INTEL·LECTUAL DE JOAN REGLÀ

Joan Reglà havia iniciat el seu camí investigador com a medievalista.¹⁷ El 1948 presentà a Madrid la seva tesi doctoral, “El valle de Arán hasta la muerte de Jaime II”, que li dirigí el catedràtic de Paleografia i Diplomàtica de la UB i director de la Biblioteca Central Felip Mateu i Llopis. Tres anys més tard, el 1951, fou publicada íntegrament en dos volums pel CSIC, sota el títol de *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, amb un pròleg del director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó Jesús Ernest Martínez Ferrando. Durant el transcurs d'aquests tres anys, Reglà havia anat traient a la llum parts del seu ingent treball d'arxiu al voltant de la Vall d'Aran, amb la publicació d'articles a revistes catalanes i aragoneses, així com també presentant una comunicació al I Congrés Internacional d'Estudis Pirinencs el 1950.

La trajectòria de Reglà com a medievalista quedà truncada per la influència que exercí en ell Jaume Vicens i Vives. Com s'ha indicat, des del 1948 Vicens pretenia tirar endavant el seu programa de treball, i per fer-ho li era imprescindible comptar amb un grup de col·laboradors, els dos primers dels quals foren dos historiadors ja formats, nats ambdós el 1917: Joan Reglà i Campistol i l'igualadí Joan Mercader i Riba.¹⁸

D'aquesta manera, el 1951 Reglà esdevenia ajudant de classes pràctiques de la càtedra de Vicens. Aquell mateix any passà a ser professor interí i el 1952 obtingué la plaça de professor adjunt. En aquestes circumstàncies, Vicens guià a Reglà perquè fos la “figura heroica” que s'endinsés en l'estudi de la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó relativa a la Catalunya dels segles XVI i XVII.

¹⁶ F. Braudel, “Conflits et refus de civilisation: espagnols et morisques au XVIe siècle”, *Annales*, 2-IV, París, 1947, pp. 397-410.

¹⁷ Vegeu la nota introductòria a E. Belenguer, “Joan Reglà, medievalista. Una síntesis actualizada de los territorios catalano-aragoneses en la Baja Edad Media”, *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 24, València, 1998, pp. 9-36. Com ja s'ha indicat amb anterioritat, una síntesi de la trajectòria de Reglà a E. Belenguer, “La bonhomia...”, *op. cit.*, pp. 299-324; P. Molas, “Joan Reglà...”, *op. cit.*, pp. VII-XVII.

¹⁸ Al voltant de la configuració del grup a l'entorn de Vicens (Reglà, Mercader, Nadal, Giralt, Gubern, Fontana, etc.), A. Simon, “Jaume Vicens Vives y el nacimiento de la escuela de Historia Moderna de Barcelona”. Dins, M. Rodríguez Cancho (coord.), *Historia y perspectivas de investigación. Estudios en memoria del profesor Ángel Rodríguez Sánchez*, Mérida, Editora Regional de Extremadura, 2002, pp. 59-67.

Però si bé canvià la cronologia, en les primeres publicacions modernistes, Reglà mantingué l'àmbit geogràfic que havia treballat com a medievalista, és a dir, el Pirineu. De manera que un deixeble més jove de Vicens com Emili Giralt, el qualificava el 1952 com un especialista en història pirinenca.¹⁹ Així, en primer lloc féu un estudi sobre l'intent de creació d'un gran estat pirinenc el segle XV per part de Gastó de Foix, que fou publicat el 1951 en el primer número dels *Estudios de Historia Moderna*, la revista creada per Vicens amb la intenció de trencar el monopoli d'*Hispania*. Precisament, aquell mateix any, Reglà publicà un extens estudi a *Hispania* a l'entorn de les negociacions per delimitar la frontera a Catalunya després del Tractat dels Pirineus de 1659, que representava el seu primer treball d'investigació al voltant de la Catalunya dels Àustries.²⁰

Dos anys més tard, el 1953, publicava dos treballs –novament un als *Estudios* i l'altre a *Hispania*– dedicats a l'estudi de la minoria morisca durant els regnats de Felip II i Felip III, a partir de documentació de l'ACA. Al primer, Reglà estudiava el “clàssic” tema de les relacions entre els moriscos i els enemics de la Monarquia Catòlica durant el regnat de Felip II. D'aquesta manera acceptava la tesi que els moriscos eren del tot inassimilables, malgrat els intents en aquest sentit del Rei Prudent. Així Reglà destacava la por de la Monarquia a una connexió entre els moriscos i els turcs, especialment a partir del saqueig de Ciutadella de Menorca el 1558, i sobretot amb la rebel·lió de les Alpujarras el 1568. Alhora, també ho enllaçava amb els perills del bandolerisme i els hugonots a les fronteres pirinenques catalanoaragoneses a partir de 1562 en el marc de les Guerres de Religió. D'aquesta manera, en aquest article ja s'hi pot començar a veure la gènesi de la teoria del viratge filipí de 1568 que Reglà acabaria de plantejar a *Felip II i Catalunya*. En aquest sentit, destacava que totes aquestes circumstàncies perifèriques havien conduït cap a la “impermeabilització” ideològica i religiosa d'Espanya, “en la coyuntura del *alzamiento de los moriscos granadinos, de la rebelión de los Países Bajos y del hugonotismo francés...*”.²¹

D'altra banda, en l'article d'*Hispania*, tractava essencialment dos temes: la demografia dels moriscos en els diferents regnes de la Corona d'Aragó, i les conseqüències econòmiques de l'expulsió, especialment en rela-

¹⁹ *Pirineos*, VIII, Saragossa, 1952, pp. 599-600.

²⁰ J. Reglà, “La cuestión de los Pirineos a comienzos de la Edad Moderna. El intento imperialista de Gastón de Foix”, *Estudios de Historia Moderna*, I, Barcelona, 1951, pp. 1-31; “El Tratado de los Pirineos de 1659. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza”, *Hispania*, XLII, Madrid, 1951, pp. 101-166. Un anàlisi en profunditat d'aquest darrer treball a J. Brugueras, “Entre decadència i mutilació. Joan Reglà i el Tractat dels Pirineus de 1659”, *Revista de Catalunya*, en premsa.

²¹ J. Reglà, “La cuestión morisca y la coyuntura internacional en tiempos de Felipe II”, *Estudios de Historia Moderna*, III, Barcelona, 1953, pp. 219-234.

ció als censals. Pel que feia al Principat, Reglà desmentia la xifra de 50.000 moriscos donada per Soldevila, i apuntava que es tractava d'uns 10.000, situats a la zona de l'Ebre. D'altra banda, sobre les conseqüències econòmiques Reglà rebatia la tesi d'Earl J. Hamilton, que com que no s'havien apreciat fluctuacions en els índexs de preus després de l'expulsió dels moriscos valencians el 1609, aquest fet no havia tingut grans repercussions. Per contra Reglà destacava el fort impacte que en primer lloc havia tingut l'expulsió dels moriscos sobre els senyors de l'interior. Aquests, amb anterioritat, havien obtingut crèdits, censals, de la burgesia del litoral, i en veure's desposseïts dels seus vassalls no pogueren fer front al seu pagament, de manera que l'expulsió dels moriscos acabà repercutint en la ruïna de la burgesia censalista.²²

Un any més tard, el 1954, Joan Reglà féu la seva primera aportació a l'estudi del bandolerisme, en un article novament als *Estudios*. El treball estava destinat a l'estudi de la relació entre el pas de metalls preciosos per Catalunya per embarcar-se a Barcelona via a Itàlia amb el bandolerisme pirinenc. Seguint a Braudel, Reglà estipulava que a partir de 1578 s'havia intensificat la ruta de metalls entre Barcelona i Gènova i, per això, l'historiador de Bàscara es disposava a estudiar les dues rutes de Castella a Barcelona: sobretot via Saragossa i Lleida, però també via València i Tortosa. Reglà estipulava que els problemes amb el bandolerisme havien esdevingut crònics a partir de 1573, quan el tràfic de metalls s'havia regularitzat. En aquest sentit i avançant part del seu programa de treball Reglà afirmava: "*En adelante ya no se registra ningún envío sin que, al mismo tiempo, no sea tenido en cuenta el bandolerismo catalán. Después de haber examinado millares de documentos referentes a los siglos XVI y XVII, con vistas a un objetivo inmediato: el estudio del bandolerismo catalán durante los Austrias, y otro más lejano: el estudio de la Corona de Aragón durante el mismo período [...] nos consideramos plenamente autorizados para afirmar que el bandolerismo pirenaico, en íntima conexión, a veces, con el hugonotismo francés [...], experimentó un fuerte impulso con la ruta de los metales preciosos...*"²³

A aquestes alçades, Reglà ja havia passat per dues oposicions per assolir la càtedra universitària: el 1949 i el 1953. Malgrat les bones relacions que Vicens mantenia amb els homes de l'Opus Dei, el joc de forces de la universitat espanyola dels anys cinquanta –per tal de debilitar el grup de

²² J. Reglà, "La expulsión de los moriscos y sus consecuencias. Contribución a su estudio", *Hispania*, LI i LII, Madrid, 1953, pp. 215-268 i 402-479. Vegeu J. Bruguera, "Joan Reglà en el desenvolupament de la historiografia morisca". Dins, *Actes del Congrés Internacional IV Centenari de l'expulsió dels moriscos (1610-2010)*, en premsa.

²³ J. Reglà, "Los envíos de metales preciosos de España a Italia a través de la Corona de Aragón y sus relaciones con el bandolerismo pirenaico", *Estudios de Historia Moderna*, IV, Barcelona, 1954, pp. 191-203.

Vicens— es mostrà contrari a Reglà, que finalment hauria de suportar quatre oposicions per guanyar una plaça de catedràtic el 1958, i no a la vacant de Barcelona, que seria per Valentín Vázquez de Prada, sinó a Santiago de Compostela, que ràpidament intercanviaria per València.²⁴

Encara de Barcelona estant doncs, Reglà anà madurant la hipòtesi de treball sobre la impermeabilització que ja havia plantejat a l'article dels moriscos als *Estudios*, que vinculava la situació internacional de la Monarquia amb els esdeveniments de la perifèria, concretament el Principat, en un gran canvi de política per part del Rei Prudent: el viratge filipí a l'entorn de 1568. Així, el primer dia de març de 1955, l'historiador de Bàscara enviava una carta al catedràtic a Sevilla i membre de l'Opus Dei Vicente Rodríguez Casado en la qual li explicava els seus plans de recerca i a les conclusions a què estava arribant a través del seu treball d'arxiu: “*Tengo actualmente unas ocho mil fichas, en su casi totalidad, sobre el reinado de Felipe II. La documentación más importante radica en los fondos del Consejo de Aragón, que se conservan íntegros. [...] Por otra parte, la aludida documentación me va proporcionando datos interesantísimos sobre el tema España-Europa moderna, en particular por lo que se refiere a la impermeabilización de la fortaleza hispánica por Felipe II, impuesta por las renovadas presiones del hugonotismo francés*”.²⁵

En aquest mateix sentit, a finals de juny de 1955, Reglà informava Mercader —aleshores ja resident a Madrid com a investigador del CSIC—, de la seva intenció d'escriure un llibre sobre el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza per tal de presentar-lo al Premi Aedos: “Tinc material suficient per escriure amb comoditat, un llibre pels premis Aedos, en català (segons en Soldevila, és cop segur). El llibre seria *Diego (no crec que pugui posar Dídac) Hurtado de Mendoza, virrei de Felip II a Catalunya (1565-1571)*. Com a ‘slogan’ cridaner, encara que real amb una punta d'exageració, el subtema és: El governant que va presidir els destins a Catalunya quan a Catalunya es va decidir el futur de l'Espanya dels Àustries”.²⁶

Tan sols quatre mesos després Reglà informava novament al seu amic i condeixeble d'Igualada que havia acabat el llibre i l'havia entregat, no sense alguns entrebancs: “Al tornar de Mallorca, després de deu dies de no donar un cop, vaig trobar-me amb un temps molt curt per acabar el llibre aquell de que vaig parlar-te, pels premis de biografia Aedos, que, precisa-

²⁴ A. Simon, “Jaume Vicens Vives...”, *op. cit.*, pp. 61-63; P. Molas, “Joan Reglà...”, *op. cit.*, pp. XXI-XXVI. També es donen noves dades de les oposicions de Reglà a partir de l'estudi del seu expedient a l'Archivo General de la Administración a: E. Acerete, “Joan Reglà, un modernista en el franquismo”, *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 90, Madrid, 2015, pp. 225-242.

²⁵ Arxiu Comarcal de l'Anoia (ACAN). Fons personal Joan Mercader i Riba. Capsa 38. Carta de J. Reglà a V. Rodríguez Casado, 1 de març de 1955.

²⁶ *Ibidem*. Carta de J. Reglà a J. Mercader, 26 de juny de 1955.

ment, les coses semblen molt complicades i el premi, problemàtic. Vaig haver de tancar-me dues setmanes i, sense fer absolutament res més –inclús alguna campana– ahir el vaig presentar”.²⁷ Les complicacions i problemes a l’entorn del premi, semblaven haver-se esvaït al cap d’un mes, quan Reglà li escrivia a Mercader: “De tu a mi et diré que soc optimista respecte el llibre de Felip II, que vaig presentar als premis Aedos. Si surt, serà qüestió de pensar en les possibles repercussions a Madrid. Jugo una carta forta que, ben treballada, pot donar molt profit”.²⁸

Finalment, Reglà obtingué el Premi de Biografia Catalana Aedos del 1955 pel seu llibre *Felip II i Catalunya*.²⁹ Malgrat que escrit amb posterioritat al llibre, Reglà envià un article a *Hispania* perquè sortís publicat com un avenç del llibre i, alhora, per tal que la seva tesi del viratge filipí fos coneguda amb una obra en castellà pels cercles de Madrid i Sevilla. Publicat en el nombre corresponent a 1955, Reglà iniciava el treball amb tota una declaració d’intencions: “*Es la primera vez que un estudioso de la Historia, con su campo habitual de trabajo en el Archivo de la Corona de Aragón, de Barcelona, se enfrenta con el reinado de Felipe II*”. I afegia: “*Para nadie es un secreto que la Historia Moderna de España apenas ha rebasado, en su problemática, los límites geográficos de Castilla. ¿Hasta qué punto la investigación que toma por eje los territorios no castellanos de España permite dar una nueva interpretación a la trayectoria de la monarquía de los Austrias en su etapa más representativa?*”.³⁰

Així, seguint a Vicens en el seu ús de Toynbee i de criteris geopolítics, Reglà considerava que la política de la Monarquia venia determinada en gran part per les pressions externes, i aquestes per raons geogràfiques, tenien un impacte molt més gran en la perifèria. Catalunya, a diferència de la resta de territoris peninsulars, tenia la doble condició de rebre pressions des de dues direccions: el calvinisme des dels Pirineus, i l’islamisme (turcs i berberiscos) des del Mediterrani, que alhora trobaven elements afins a l’interior del territori: bandolerisme en el primer cas, i moriscos en el segon.

Reglà formulà l’equació següent: “*presión extranjera, crisis fronteriza e impermeabilización española*”, a través de la qual apuntava que el viratge de política de Felip II s’havia donat entre 1568 i 1570, com a culminació d’un procés iniciat el 1562 amb l’inici de les Guerres de Religió a França, i que s’anà agreujant amb noves situacions: revolta dels Països Baixos el 1566, empresonament del príncep Carles el 1568, i la rebel·lió de les Alpuja-

²⁷ *Ibidem*. Carta de J. Reglà a J. Mercader, 25 d’octubre de 1955.

²⁸ *Ibidem*. Carta de J. Reglà a J. Mercader, 21 de novembre de 1955.

²⁹ El jurat estava format per Josep M. Millàs Vallicrosa, Melchor Fernández Almagro, Ferran Soldevila, Josep Maria Cruzet, i Martí de Riquer.

³⁰ J. Reglà, “Felipe II y el bandolerismo catalán”, *Hispania*, LXI, Madrid, 1955, pp. 544-558.

rras aquell mateix any. D'aquesta manera rebutia les tesis d'autors anteriors que havien situat els canvis de política de Felip II una dècada més tard, com Gregorio Marañón que plantejava el viratge reaccionari el 1579-1580 per raons cortesanes amb la caiguda d'Antonio Pérez i els "liberals", o de Braudel, que escollia la mateixa cronologia que Marañón en referència a la situació internacional amb la guerra de Portugal.³¹

D'aquesta manera, el viratge filipí de 1568 s'havia concretat amb tres mesures del Rei Prudent envers el Principat i els Comtats que havia d'aplicar Diego Hurtado de Mendoza: ratificació de la prohibició dels súbdits de la Corona d'Aragó d'estudiar en universitats estrangeres, censura en la impremta, i prohibició d'exercir docència ni activitat religiosa a qualsevol persona de procedència francesa. La preocupació de Felip II envers l'expansió del protestantisme a Catalunya arribà fins al punt que, en el marc de l'enfrontament entre la Inquisició i les institucions autòctones –tan tractat per la historiografia catalana anterior–, el monarca arribés a ordenar l'empressonament dels diputats del General sota l'acusació d'heretgia el 1569. Foren alliberats el 1570 després de la participació de les elits catalanes en l'expulsió dels hugonots del Rosselló.

D'aquesta manera, el 1956, després de demanar ajuda als homes de l'Opus Dei a través de Mercader per tal de superar la censura amb rapidesa, *Felip II i Catalunya* sortia publicat.³² Com s'ha dit, Reglà hi treballava *in extenso* la tesi exposada en el darrer article d'*Hispania*.³³ El llibre anava encapçalat per un pròleg de Vicens, on l'historiador gironí destacava la ingent feina d'arxiu de Reglà: "Voldria que el lector copsés de bon antuvi la importància d'aquest llibre en el desenvolupament de la coneixença del nostre passat. Voldria situar-lo davant un centenar de registres de documents de la Cancelleria de la lloctinència catalana del segle XVI i d'uns milers de papers dispersos del Consell d'Aragó de la mateixa època. [...] Un munt de paperassa sobre la qual ningú no havia mai gosat posar els ulls [...]. Se'm diria que és una obra gairebé impossible de dur a terme en tota

³¹ F. Braudel, *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, vol. II, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1953, p. 463; G. Marañón, *Antonio Pérez, el hombre, el drama, la época*, vol. I, Madrid, Espasa Calpe, 1951 (3^a ed.), pp. 398-407.

³² ACAN. Fons personal Joan Mercader i Riba. Capsa 38. Carta de J. Reglà a J. Mercader, 4 de maig de 1956. Per la relació de Vicens amb els homes de l'Opus Dei: A. Simon, "Jaume Vicens Vives i la historiografia espanyola de la postguerra. El paper dels historiadors de l'Opus Dei", *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 38, València, 2012, pp. 207-234. Al llarg del seu llibre C. Gatell i G. Soler també van treballar en profunditat la relació de Vicens amb homes com Rodríguez Casado, Pérez Embid o Calvo Serer, *Amb el corrent de proa...*, *op. cit.*

³³ Per una contextualització de l'obra, el seu impacte, i els seus buits en referència a la historiografia de principis del segle XXI vg: E. Belenguer, "Presentación". Dins, J. Reglà, *Felipe II y Cataluña*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, pp. 9-31.

una vida [...]. Per realitzar-la cal un esperit ben trempat, una il·lusió a prova de defallences espirituals i materials, i, sobretot la ferma convicció d'assolir uns resultats concrets dintre d'un pla de conjunt". Després de quatre anys treballant sobre el poc atractiu període que anava de Ferran II –treballat per Vicens– fins a l'inici de la Guerra dels Segadors, Reglà oferia un primer llibre que segons Vicens, juntament amb la pròxima aparició d'*Els virreis de Catalunya* en la col·lecció "Biografies catalanes", havien de ser el prelude d'una monografia sobre la Catalunya dels Àustries.

Vicens qualificava el mètode de Reglà com "d'aproximació massissa perifèrica" a partir de documentació inèdita de l'Arxiu de la Corona d'Aragó: "Altrament, s'hauria limitat a plagiar l'admirat Ferran Soldevila, el qual, en la seva Història de Catalunya, continua sorprenent professionals i profans per l'agilitat i intuïció amb què sabé enfilar els escassos materials aprofitables que tenia entre mans. O bé hauria posat en solfa catalana la important contribució que Fernand Braudel féu darrerament a l'estudi de la problemàtica mediterrània de Felip II. Gràcies a les recerques a què acabo d'al·ludir, En Reglà pot desprendre's de l'un i de l'altre i emprendre un vol propi, sense cap temença a barrinar".³⁴

Així doncs, després d'una introducció en què Reglà exposava breument la tesi del viratge filipí, l'autor de l'Empordà dedicava un primer capítol a desglossar la biografia de Diego Hurtado de Mendoza, el virrei de Catalunya quan es produí el viratge. Tal com destacava Reglà, el pare de la princesa d'Èboli havia estat en primer lloc virrei a l'Aragó durant dos anys (1554-1556), per passar a continuació a presidir el recentment creat Consell d'Itàlia, fins que el 1564, després de la visita per Corts de Felip II a Barcelona, aquest el nomenà virrei de Catalunya. Aquest capítol –i tot l'aparell crític– fou el que Reglà suprimí quan reedità amb pocs canvis *Felip II i Catalunya* el 1969, sota el títol de *Bandolers, pirates i hugonots*.

A continuació Reglà tractava la situació general del Principat a mitjan segle XVI. En no tenir bibliografia del període, Reglà extrapolava les tesis dels estudis de Vicens sobre el segle XV al XVI. D'aquesta manera, Reglà destacava que la burgesia litoral, especialment l'oligarquia barcelonina, havia substituït la noblesa en la direcció del país. Una noblesa de l'interior, pirinenca, empobrida, que en no rebre càrrecs per part de la Monarquia havia quedat desocupada. Així, l'aïllament de Catalunya dins la Monarquia, en un moment d'exacerbació passional pròpia del Barroc –seguint la dinàmica pendular de Vicens entre seny i rauxa exposada a *Notícia de Catalunya* (1954)– i "el fet de viure tancada dins ella mateixa, va fer que la societat catalana, pletòrica d'energies, les malgastés en lluites passionals".³⁵ Per tant,

³⁴ J. Vicens, "Pròleg". Dins, J. Reglà, *Felip II i Catalunya*, Barcelona, Aedos, 1956, pp. IX-XVI.

³⁵ J. Reglà, *Felip II i...*, op. cit., p. 33.

era sota tots aquests paràmetres que s'havia d'entendre el bandolerisme, i especialment el seu vessant nobiliari.

D'altra banda, Reglà rebutia a Carrera i Pujal en la consideració positiva que aquest darrer havia fet de l'economia catalana al llarg del segle XVI. Reglà tornava a recórrer als estudis de Vicens sobre el segle XV, per acabar constatant la falta de bibliografia sobre el tema.

Aleshores Reglà dedicava tres capítols, en la línia dels articles que ja havia publicat, a desglossar les pressions interiors i exteriors que rebia la perifèria de la Monarquia: turcs i berberiscos (amb l'agreujant interior dels moriscos), hugonots, i bandolers.

En primer lloc, en tractar la problemàtica del Mediterrani, Reglà prenia l'esquema plantejat per Braudel sobre la lluita entre espanyols i turcs pel seu control. El virregnat d'Hurtado de Mendoza (1564-1571) quedaria encabit entre dues grans victòries hispàniques: Malta i Lepant. A través de documentació de l'ACA Reglà defensava que durant aquest període el Principat es bolcà en la construcció de galeres a les drassanes de Barcelona, i en produir tot el material necessari per a construir-les. D'aquesta manera, tal com ja havia remarcat Soldevila, Lepant seria l'última gran victòria naval catalana. Un altre tema clau en relació a l'amenaça de turcs i berberiscos fou la fortificació de la costa catalana durant els anys seixanta. Alhora, Reglà treballava al voltant de la hipòtesi de la connexió entre moriscos d'una banda, i turcs i berberiscos de l'altra, en la línia dels seus articles ja citats, i posant especial èmfasi en la participació catalana en l'enviament de tropes a la rebel·lió de les Alpujarras (1568-1570).

En segon lloc, Reglà tractava el contacte amb els hugonots del Midi, tot destacant que durant el Cinc-cents, "el Pirineu és testimoni d'un poderós corrent migratori francès, d'un actiu contraban i d'un contacte extraordinàriament dinàmic entre ambdós vessants" (p. 75). Reglà ja posava de manifest l'abast de la immigració occitana vers Catalunya de la darrera meitat del segle, que ja havia estat plantejada pels deixebles joves de Vicens, Emili Giralt i Jordi Nadal, en un primerenc article als *Estudios* el 1953.³⁶

Amb aquest Pirineu tan dinàmic es podien entendre els contactes entre hugonots i bandolers i les mesures de Felip II per tal d'evitar l'expansió del calvinisme i el contraban de cavalls. S'havia de vigilar la frontera i, alhora, l'interior del país, amb un control exhaustiu dels occitans nouvinguts. Tant el contraban de cavalls com el bandolerisme eren, segons Reglà, "dues maneres de viure a la superpoblada Catalunya pirinenca" (p. 81). Reglà no vinculava, per tant, arribada d'immigració i creixement demogràfic amb creixement econòmic, ja que, com s'ha dit, mantenia una imatge negativa de la trajectòria econòmica catalana del XVI.

³⁶ E. Giralt i J. Nadal, "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717", *Estudios de Historia Moderna*, III, Barcelona, 1953, pp. 239-284.

Els contactes entre els dos grups dissidents no significaven que els bandolers fossin hugonots ni al contrari, però sí que confluïren en accions com els atacs sobre els dominis del ric bisbat d'Urgell. D'aquesta manera, Reglà conclouïa: “la contínua pressió dels hugonots pel Pirineu, combinada amb la guerra civil que els bandolers mantenien sempre encesa a Catalunya, eren un símptoma ben eloqüent de les debilitats del monarca de l'Escorial dins la seva pròpia casa” (p. 93).

L'historiador de Bàscara acceptava la tesi de Braudel del bandolerisme fruit de la misèria de la muntanya superpoblada pel cas català, si bé exposava la complexitat del tema. Així, remarcava l'existència d'un bandolerisme senyorial, que armava bandositats per dirimir qüestions de jurisdicció en zones amb poca implantació “estatal”. Alhora, la multitud de jurisdiccions i fronteres era un fet que dificultava la seva persecució, així també com els “factors” dels bandolers, tant senyors laics i eclesiàstics com poble menut.

En relació amb el bandolerisme, Reglà donava especial importància a dos temes: el pas de metalls preciosos via Itàlia, tractat ja a l'article dels *Estudios*, i al paper de la noblesa catalana en el si de la Monarquia. Sobre aquesta darrera qüestió, seguint l'article que John Elliott havia escrit també als *Estudios* el 1954,³⁷ Reglà apuntava que la situació de la petita i mitjana noblesa catalana, marginada per la Monarquia i sense possibilitats d'ocupar càrrecs, a banda de ser un factor clau per entendre cert bandolerisme senyorial, també era una de les causes que l'havia conduït cap al trencament amb Felip IV el 1640-1641.

Després d'haver exposat la situació de Catalunya, doblement fronterera a la perifèria de la Monarquia, durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza, Reglà, com ja s'ha dit, plantejava la tesi del viratge filipí a l'entorn de 1568: “pressió estrangera, crisi fronterera i impermeabilització hispànica per Felip II. Amb les dades que hem aportat fins ara, ens considerem autoritzats a afirmar que el gran viratge de l'Espanya del segle XVI, de l'europeisme de Carles V al reducte hispànic de Felip II –amb el consegüent divorci recíproc respecte de l'Europa ‘moderna’, és a dir, dels països emmotllats pel racionalisme i la burgesia capitalista–, va decidir-se, en gran part, a la frontera pirinenca i, per tant, a Catalunya, com una rèplica natural contra el contagi ideològic estranger” (p. 170). Per tant, en aquest sentit, per Reglà la política interna era conseqüència de la pressió externa, i escollia com a data clau el 1568, i no el 1572 triat per Felipe Ruiz Martín per ser l'inici de “l'era atlàntica”,³⁸ ni el 1580, escollit per Marañón o Braudel, que per Reglà tan sols era considerat com una culminació del viratge iniciat el 1568.

³⁷ J. H. Elliott, “The catalan revolution of 1640. Some suggestions for a historical revision”, *Estudios de Historia Moderna*, IV, Barcelona, 1954, pp. 275-300.

³⁸ F. Ruiz Martín, “La etapa marítima de las guerras de religión. Bloqueos y contrabloqueos”, *Estudios de Historia Moderna*, III, Barcelona, 1953, pp. 183-214.

En aquest sentit Reglà detallava a través de quines mesures Felip II havia procedit, a través d'Hurtado de Mendoza, a tancar el reducte hispànic a partir de 1568. Com s'ha dit amb anterioritat, si el 1559 Felip II ja havia decretat que els súbdits hispànics no podien anar a estudiar a universitats estrangeres, el 1568 ho remarcava específicament pels de la Corona d'Aragó. Alhora, imposava censura i prohibia l'exercici de qualsevol tipus de docència a persones provinents de França. Al mateix temps Reglà tractava el conflicte entre la Inquisició i la Diputació del General el 1569, que havia acabat amb l'empresonament dels membres de la darrera institució sota acusació d'heretgia, que denota l'estat d'alarma imperant davant un possible contagi protestant.

A manera de recapitulació final Reglà escrivia: “el viratge dels anys 1568-1571, amb l'actuació política del virrei Hurtado de Mendoza, dóna una projecció veritablement europea a un període de la Història de Catalunya els esdeveniments de la qual, per altra part, van ésser decisius pel que fa referència a l'orientació futura de l'Espanya dels Àustries” (p. 220).

3. L'IMPACTE HISTORIOGRÀFIC DE *FELIP II* I *CATALUNYA*

L'obra de Joan Reglà causà impacte a diferents nivells. En primer lloc s'han de destacar els comentaris i ressenyes que rebé. El possible impacte a Madrid, del qual parlava Reglà a Mercader, de la tesi del viratge filipí es cristal·litzà amb una ressenya al nombre corresponent a 1956 d'*Hispania* del religiós navarrès Eulogio Zudaire, que aleshores estava elaborant la seva tesi doctoral a l'entorn de la relació entre Olivares i Catalunya. Zudaire féu un comentari elogiós respecte l'ingent treball d'arxiu de Reglà, però es mirava amb un cert escepticisme la tesi del viratge com a resultat de la pressió estrangera a la frontera: “... *la crisis pirenaica, por lo que del mismo libro se deduce, [fue] menos obsesionante en Felipe II que los otros grandes problemas de la Monarquía Católica. Por los demás, obrar a impulso de las presiones exteriores quien ejercía la hegemonía europea, arguye en el Monarca o falta de iniciativa o exceso de timidez. Por discreción mantendremos en el terreno de la hipótesis la teoría del Sr. Reglá; pero [...] habremos de recurrir a ella para interpretar adecuadamente la política del Rey Prudente*”.³⁹

També sortí publicat a Madrid, a l'*Anuario de Historia del Derecho Español*, el comentari del deixeble de J. M. Font i Rius i especialista en dret

³⁹ *Hispania*, LXV, Madrid, 1956, pp. 623-625. Pel que es desprèn de la correspondència amb Mercader, aquest havia d'escriure una altra ressenya perquè fos publicada a *Arbor*. No sabem si l'historiador igualadí l'escrigué o no, però el cas és que no s'arribà a publicar a la revista madrilenya. ACAN. Fons personal Joan Mercader i Riba. Capsa 38. Carta de J. Reglà a J. Mercader, 14 d'octubre de 1956.

medieval de la Corona d'Aragó, Jesús Lalinde. Aquest destacava com a fonamentals les aportacions de Reglà pel que feia a l'avançament del viratge al 1568 en comptes del 1580, i remarcava que estaven recolzades sobre un gran treball documental: “*Con ello rechaza como únicas causas de aquél el triunfo del grupo reaccionario del duque de Alba, Granvela y otros sobre el pacifista y liberal del secretario del Rey [Antonio Pérez] y del Príncipe de Eboli, o el desplazamiento del centro de gravitación del continente al Atlántico, y más bien entiende que especialmente el triunfo del grupo partidario de la guerra va a ser la consecuencia de las guerras de religión*”.⁴⁰

A Barcelona, el llibre de Reglà suscità un comentari a la publicació *Pensamiento y Acción del Apostolado Castrense de la IV Región Militar* que dirigia el coronel F. Delgado Piñar. El mateix Delgado, en destacar la tesi de l'obra trobava paral·lelismes històrics entre les dissidències interiors (moriscos i bandolers) amb la Guerra Civil: “*la historia de las ‘quintas columnas’ se repite*”. Però principalment criticava com una de les causes del bandolerisme la marginació de la noblesa catalana per part de la Monarquia: “*afirmación que nos parece exagerada, pues no es posible olvidar que Felipe II no cuidó mucho de la nacionalidad de sus consejeros [...]. ¿No sería, tal vez, que no agradaba a los del país –tan amantes entonces, como hoy y siempre, de su tierra–, acostumbrados al ‘lago mediterráneo’, la perspectiva de un virreinato al otro lado del ‘tenebroso’ Atlántico?*”.⁴¹

Precisament a l'altra banda de l'Atlàntic, però amb una significació ben diferent, es publicà una altra ressenya a *Felip II i Catalunya*. Des de l'exili a Mèxic, sota el pseudònim de Sirius, el polític i escriptor Ramon Fabregat i Arrufat n'escrigué una a la publicació en català *Pont Blau*. Fabregat destacava especialment el procés d'imposició d'un model absolutista castellà a Catalunya que, sumat a la misèria imperant, era una de les causes del bandolerisme. Alhora, remarcava la importància dels estudis de Reglà –també de l'immediatament posterior *Els virreis de Catalunya*– amb el projecte final d'una gran monografia sobre la Catalunya dels Àustries: “Després del gran nombre d'obres dedicades a l'estudi del segle xv, mancava omplir el buit que es nota en l'estudi de la Catalunya del barroc, període en el qual la tendència cap a l'absolutisme de les cases regnants, tant havia d'influir a l'ensulsiada de les institucions catalanes. Hi ha solament un perill: que concebuda i publicada l'obra sota un règim sota el qual només és lícit expressar el pensament d'acord a la significació ideològica que té, l'autor es deixi endur per les restriccions imposades [...]. No gosàriem afirmar que aquest fos el defecte del llibre de Joan Reglà”. I no ho era, segons Fabregat, per l'enorme treball d'arxiu que Reglà presentava.⁴²

⁴⁰ *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXVII-XXVIII, Madrid, 1957, pp. 1231-1233.

⁴¹ *Pensamiento y Acción del Apostolado Castrense de la IV Región Militar*, VII-73, Barcelona, 1956, p. 31.

⁴² *Pont Blau*, VII-67, Mèxic, 1958, pp. 164-167.

D'altra banda, també cal remarcar la influència que exercí l'obra de Reglà –tant el *Felip II* com *Els virreis*– en el seu mestre Jaume Vicens i Vives quan aquest preparà una segona edició ampliada de *Notícia de Catalunya*, que sortiria publicada el 1960. Precisament a finals de febrer de 1960, pocs mesos abans de morir, Vicens escrivia a Reglà: “Durant aquests dies he revisat moltes coses que tenia pendents. Avui mateix gairebé he enllestit la segona edició de *Notícia de Catalunya*. Hi he afegit moltes i coents innovacions. Això m’ha fet passar un bon rato amb els seus virreis i Felip II. Són llibres que diuen moltes coses i ben dites, plenes d’excel·lents intuïcions, però que cal completar i arrodonir. Mentre els llegia, pensava que entre tots plegats hem fet quelcom de profitós aquests darrers anys”.⁴³ En aquest sentit, la influència del *Felip II* de Reglà era evident en l’epígraf “L’actitud hispànica”. Segons Vicens, la certa concòrdia que havia representat el pluralisme hispànic provinent de l’època medieval, mantingut per Ferran II i Carles I, havia estat trencat per Felip II entre 1967 i 1970, quan “es tancà a la banda en el triple camp econòmic, religiós i intel·lectual”.⁴⁴ Vicens, per tant, acceptava plenament i utilitzava la tesi del viratge filipí.

Alhora, l’obra de Reglà tingué una rebuda divergent per part de dos dels grans autors que el mateix historiador de Bàscara havia utilitzat: Soldevila i Braudel. En preparar la segona edició de la seva *Història de Catalunya*, publicada entre 1962 i 1963, Soldevila, que havia format part del jurat que concedí el premi Aedos al llibre de Reglà, acceptà i utilitzà les seves aportacions referents als segles XVI i XVII, i especialment al regnat de Felip II. Així tal com ha destacat E. Pujol, “un altre exemple de la seva acceptació de les interpretacions de Reglà sobre el període és l’extensa explicació de la seva noció sobre ‘la impermeabilització hispànica de Felip II’, que explicaria la inquietud d’aquest monarca per les filtracions herètiques procedents de França”.⁴⁵ Per contra, en la segona edició en francès de *La Méditerranée* de Braudel publicada el 1966, l’autor francès no recollia cap dels estudis de Reglà, ni tan sols a nivell bibliogràfic, mentre que sí que ho feia amb altres treballs menors d’autors espanyols.

Per últim, s’ha de destacar que la tesi del viratge filipí a l’entorn de 1568, al llarg dels anys, obrí un autèntic filó historiogràfic. En aquest sentit, és important citar, ni que sigui breument i sense fer una relació exhaustiva, alguns dels treballs dels seus deixebles que partiren amb el viratge filipí com a hipòtesi de treball, estimulats sovint per la “Càtedra Felipe II” de la Universitat de Valladolid.

En un article a *Hispania* el 1980, Ernest Belenguer matisava la tesi del seu mestre del viratge filipí per tota la Monarquia Hispànica el 1568. Se-

⁴³ Arxiu particular de Jaume Vicens i Vives. Carta de J. Vicens a J. Reglà, 20 de febrer de 1960. Agraïxo l’accés a aquesta documentació a Antoni Simon i Tarrés.

⁴⁴ J. Vicens, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Editorial Àncora, 1960 (2^a ed.), pp. 140-154.

⁴⁵ E. Pujol, *Ferran Soldevila...*, op. cit., p. 256.

gons Belenguer, el canvi polític contrareformista es començà a donar ja a finals del regnat de Carles I, i Felip II anà aplicant mesures autoritàries segons les circumstàncies socials i geogràfiques de cada regne.⁴⁶

La tesi de Belenguer trobà ressò, quatre anys després en Domínguez Ortiz, que parlà d'un viratge carolí. L'historiador sevillà, que basava el seu estudi en la Corona de Castella, conclouia que la segona meitat del XVI, entre 1540-50 i 1580-90, fou un període homogeni, sense grans divisions ni dates de trencament: "*lo que nos lleva a postular la unidad fundamental de aquel largo reinado por encima de los inevitables altibajos coyunturales...*".⁴⁷

Dos anys més tard, el 1986, Belenguer analitzà si la proposta de mig segle homogeni que havia fet per Castella Domínguez Ortiz era aplicable per la Corona d'Aragó. Belenguer arribava a una conclusió afirmativa, i considerava que la crisi de 1568 no havia suposat un viratge, ja que "*un análisis más detallado, más allá de los grandes sucesos, creo que permite revelar que las intenciones se estaban fraguando en la mente de los gobernantes antes, ya desde los últimos años de Carlos V. [...] Otra cosa es que las decisiones fuesen tomando cuerpo y se ejecutasen en los momentos más propicios o más permisivos para la Monarquía, porque no hay que olvidar que ésta tuvo enfrente, con mayor o menor fortuna, unas constituciones, fueros, privilegios y franquicias...*". I en relació a la tesi del viratge carolí, destacava les diferències entre un jove Carles erasmista i el vell emperador contrareformista. Felip II, per tant, havia estat un continuador de la política dels darrers temps del seu pare.⁴⁸

El 1997 era un altre deixeble de Reglà, Ricardo García Cárcel, qui tornava a tractar el tema del viratge filipí, amb una obra amb el mateix títol que la del seu mestre però en castellà: *Felipe II y Cataluña*. Per García Cárcel el concepte de viratge en si mateix no podia ser operatiu en la Monarquia dels Àustries: "*el propio concepto de viraje es hoy difícilmente asumible porque implica una visión motora del poder estatal, presupone una capacidad del rey para mover la política en una u otra dirección y desde luego parte del supuesto de una monarquía absoluta sujeto agente de la política que ejerce sobre una realidad nacional como Cataluña, sujeto paciente de aquella política*". Per contra, l'historiador valencià es dedicava a estudiar la relació en termes polític-institucionals entre Felip II i Catalunya, amb especial èmfasi en el paper de la Inquisició, un tema que Reglà no havia tocat, més enllà del paradigmàtic enfrontament de 1569-70.⁴⁹

⁴⁶ E. Belenguer, "La problemática del cambio político en la España de Felipe II. Puntuaciones sobre su cronología", *Hispania*, CXLVI, Madrid, 1980, pp. 529-576.

⁴⁷ A. Domínguez Ortiz, *Notas para una periodización del reinado de Felipe II*, Valladolid, Cátedra Felipe II, 1984, pp. 55-56.

⁴⁸ E. Belenguer, *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*, Valladolid, Cátedra Felipe II, 1986, pp. 60-62.

⁴⁹ R. García Cárcel, *Felipe II y Cataluña*, Valladolid, Cátedra Felipe II, 1997, pp. 13-14.

D'aquesta manera es pot constatar el gran impacte que ha tingut el viratge filipí de 1568 plantejat per Reglà com a hipòtesi de treball, ni que sigui per matisar-la o àdhuc rebatre-la. Perquè tal com el mateix Reglà deia als seus deixebles, una escola historiogràfica no és igual a escolasticisme, sinó més aviat al contrari.

4. CONCLUSIONS

En primer lloc s'ha de destacar que, en general, la historiografia catalana des de mitjan segle XIX fins mitjan segle XX havia tractat el regnat de Felip II a Catalunya des d'una visió d'ingerència castellana al Principat, amb la progressiva imposició d'un model absolutista, si bé Felip II era un monarca que encara havia seguit una política "pacífica". Amb metodologies diverses, els autors catalans anteriors a Reglà, també Soldevila tot i haver elaborat una obra de primer nivell, havien plantejat la relació entre la Monarquia i Catalunya de manera unidireccional, és a dir, tan sols treballaven els efectes que la política de la Monarquia tenia sobre Catalunya, però no com Catalunya podia influir en determinar la direcció de la política de la Monarquia. Per contra, la historiografia castellana s'havia centrat únicament en Castella i especialment en els aspectes cortesans del monarca, "com si la política del rei dins el món peninsular estigués limitada pels paisatges *velazqueños* que el monarca contemplava des de l'Escorial".⁵⁰ En aquest sentit s'ha d'entendre la tesi del viratge reaccionari de 1580 de Gregorio Marañón.

Sota la influència de Vicens, i prenent els esquemes historiogràfics de Braudel en relació a l'època de Felip II, Reglà s'endinsà a l'estudi de la Catalunya dels Àustries a través de treball d'arxiu, amb documentació especialment provinent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que no havia estat utilitzada. D'aquesta manera, amb una sòlida base documental, a *Felip II i Catalunya* (1956) establí la tesi del viratge filipí a l'entorn de 1568. Reglà treballava la relació entre la Monarquia i Catalunya de manera bidireccional. Catalunya reunia la condició de ser doble frontera de la Monarquia, al Mediterrani amb turcs i berberiscos i al Pirineu amb hugonots, que alhora rebien suport de grups dissidents a l'interior –els moriscos en el primer cas i els bandolers en el segon. Així, sota l'equació pressió estrangera + crisi fronterera = impermeabilització hispànica, la situació a la frontera catalana durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza (1564-1571) hauria acabat conduint a Felip II a un viratge polític, autoritari, el 1568, que hauria trencat amb la política universalista heretada de Carles I.

⁵⁰ J. Reglà, *Felip II...*, *op. cit.*, p. 73.

Però *Felip II i Catalunya* no era tan sols el viratge filipí de 1568. Reglà també hi treballava amb profunditat temes com els moriscos o el bandolerisme que, com s'ha dit, ja havia començat a treballar durant els anys anteriors, i que continuaria treballant amb major profunditat ja de València estant a partir de 1959.

Alhora, s'ha de destacar que *Felip II i Catalunya* causà un gran impacte historiogràfic. Malgrat que, a nivell de ressenyes, els comentaris que rebé no foren espectaculars, i que tota l'obra de Reglà en general fou ignorada per Braudel, a nivell de la historiografia catalana i de la Corona d'Aragó la tesi del viratge filipí actuà com un propulsor a partir del qual partiren diferents estudis que no hem pogut exposar en la seva totalitat. El treball de deixebles de Reglà com Belenguer i García Cárcel, o d'altres historiadors, àdhuc castellans com Domínguez Ortiz, en son exemples clars.

En relació a aquests i a d'altres estudis posteriors a Reglà, centrats en moriscos o bandolerisme, actualment es pot dir que parts importants de l'obra de Reglà han estat superades. Però en un anàlisi d'història de la historiografia com aquest, s'ha de remarcar que el *Felip II i Catalunya* (1956) de Joan Reglà suposà un abans i un després en la historiografia catalana del segle XVI ja que significà la superació de la fase de síntesis generals amb l'elaboració d'una primera monografia concreta sobre el període. Així, es començaren a il·luminar aspectes fins aleshores obscurs del Cinc-cents català, que obriren un ampli ventall de noves perspectives d'investigació per als historiadors posteriors.